
El Besòs crític: una aproximació a la realitat dels barris del Besòs

Fabio Valbonesi Prieto¹

Universitat de Barcelona

Resum: L'estudi, que dona fe de la necessitat de canvi que hi ha a la zona del Besòs es proposa plantejar la relació existent entre els trets que defineixen l'estructura socioeconòmica i l'entorn cultural d'aquests indrets i el paper que poden exercir en la projecció d'una reordenació urbana

1. Introducció

Aquest escrit s'entén com una *aproximació sociològica* a un projecte molt més ampli i ambiciós que té com a objecte *copsar* la realitat i les perspectives de futur dels barris que es localitzen a la zona del riu Besòs —entre d'altres, la Mina, Horts, Can Cuyàs, Riu Sud, Safarejos, sense oblidar-nos de Montcada i Vallbona. Així doncs, és sols un avenç parcial del projecte esmentat.

Delimitada la pretensió del projecte —que s'anomena «Territoris Ocupats», coordinat per Ramon Parramon—, cal afegir que es tracta d'un treball d'indole *interdisciplinari*. Hi tenen cabuda des d'aspectes sociològics a aspectes arqueològics (i artístics)... Fins i tot la informàtica hi és present: en l'exposició del projecte —en el marc de

1. S'agraeix a Òscar Xavier Gómez i Cazorla i a Ramon Parramon la confiança mostrada en la realització d'aquesta comunicació.

l'exposició 2004 *Els futurs de la ciutat: Barcelonas*, patrocinada pel Fòrum 2004 de les Cultures— la interactivitat informàtica amb el visitant es convertirà en un dels pilars bàsics.

La metodologia aplicada és diversa: *entrevistes enfocades*, referides a certs temes i problemes; utilització d'una àmplia *producció bibliogràfica*; consulta a experts (sociòlegs, antropòlegs, etc.) o a entitats coneixedores del tema del Besòs o que hi estan involucrades. La *memòria gràfica* que acompanya el projecte és un dels altres aspectes que cal ressaltar. Combina un ampli ventall de fonts d'informació que facilita la comprensió de la realitat del Besòs i n'optimitza l'anàlisi.

2. Objecte d'estudi i hipòtesis de treball

Hi ha nombrosos estudis que es fan ressò de les *realitats perifèriques històriques* a partir de relats monogràfics que copsen la desigualtat social com a variable estructuradora bàsica. En canvi, manquen estudis que vertebrin l'eix de la seva anàlisi en la *relació existent entre els trets que defineixen l'estructura socioeconòmica i l'entorn cultural d'aquestes realitats, i el paper que poden exercir ambdues variables en la projecció d'una reordenació urbana*.

El present estudi dona fe de la necessitat del *canvi* a la zona del Besòs a l'ensem que l'afirma com a *efecte*² de la voluntat de reurbanització i de recerca del reequilibri territorial i econòmic projectat per a tota la Barcelona metropolitana. L'extensió de les millores urbanístiques s'inscriu en un context de difusió de la influència de la metròpoli barcelonina cap als municipis veïns (com ara Sant Adrià del Besòs, Santa Coloma de Gramenet, etc.). Creiem que davant l'evidència d'aquesta extensió territorial, els canvis sociourbanístics a la zona del Besòs *no poden defugir el debat metropolità*.

En aquesta dinàmica té una rellevància especial la vitalitat de l'*associacionisme cívic*, que, impulsat per una necessitat de canvi social, *s'erigeix com a principal interlocutor del debat social de la reordenació urbana d'aquesta zona*. El paper reivindicatiu de la ciutadania ha d'integrar *ahora i a priori* dues realitats diferenciades: *mobilitzar recursos*, i aconseguir que les necessitats particulars dels barris es

2. No són els barris en qüestió els que acaben de definir el *tempo* de l'actuació urbanística; ben al contrari, és la mateixa ciutat de Barcelona que s'adona del problema de la postergació del canvi —necessari en aquesta zona— i defineix les transformacions urbanístiques en relació amb l'oportunitat de creixement de la Barcelona metropolitana.

coneguin, i *connectar-se* a l'estructura global de l'associacionisme metropolità. La política resultant és una política que va «del barri a la ciutat».³

El procés de reurbanització de la zona del Besòs, impulsat per una nova gestió metropolitana s'entreu com un *debat social continuat*, caracteritzat per la recerca d'un consens constructiu entre els diversos ajuntaments metropolitans afectats (Barcelona n'és el cas més paradigmàtic per la condició de capital, però no podem oblidar Santa Coloma de Gramanet o Badalona, per la seva proximitat) i els veïns de la zona del Besòs. El present estudi es fa ressò d'aquest debat, i hi veu una oportunitat de revertebració territorial basada en un urbanisme qualificador i integral. Un urbanisme capaç de conjuntar les necessitats i les demandes dels veïns amb els objectius prioritaris dels diversos ajuntaments de manera que aquests puguin assolir la millora i la competitivitat socioeconòmica dels seus respectius municipis, a nivells creixents de «performativitat».⁴

La figura urbanística més idònia per a aquesta aposta és la de les *àrees de nova centralitat*. L'objectiu sembla clar: refuncionalitzar la ciutat a partir d'una estratègia polinuclear per tal de descongestionar el centre històric i reequilibrar el territori.

La zona del Besòs és, avui dia, una zona clau per al desenvolupament futur de la nova regió metropolitana. En situar-se justament en una zona tradicionalment oblidada i conceptualitzada com a *buit urbà*, possibilita que l'actual extensió de les diverses xarxes metropolitananes (de comunicació, de relació, productives o residencials) comporti la possibilitat d'una *desperiferització* urbanística de la zona i d'una *(re)inserció* en la vida socioeconòmica de la Barcelona metropolitana. S'intenta que la zona no representi un obstacle per al futur desenvolupament metropolità i es converteixi en un eix vertebrador i afavoridor de l'equilibri territorial a la Barcelona metropolitana.

3. Enfocament teòric i conceptual

L'estudi d'una zona sotmesa a un procés de reurbanització permet l'observació d'un determinat procés molt més ampli de *canvi social*. Els canvis tenen una essència multidimensional; no són fruit només

3. CASTELL, 1990.

4. BORJA i CASTELLS, 1997.

d'un canvi en una esfera determinada (política, cívica, econòmica o cultural). El cas del Besòs n'és un exemple. Avui dia, els nous components del *desenvolupament urbà* (recerca de la igualtat social, principis d'equilibri ambiental, obligació de desenvolupament econòmic i conservació de nivells d'habitabilitat d'acceptables) basen, de fet, la seva operativitat en el fet que, en efecte, es combinen.⁵

Molt relacionat amb el tema dels components del (*re*)*desenvolupament urbà*, el *procés urbanitzador* posa l'èmfasi, com indica Joan Costa (1987), en una relació amb la *vida social* constituïda en l'*espai urbanitzat*. A més de referir-se als trets formals de l'entitat física, el procés urbanitzador —en paraules del mateix autor— es concreta «en la significació que té l'espai en la formació de la vida social». L'espai es converteix, així, en una variable indispensable a l'hora d'analitzar determinats àmbits territorials.⁶

Una de les qüestions clau del present escrit és *definir i clarificar* la inserció de la zona del Besòs en l'espai de la nova regió metropolitana de Barcelona. Actualment, la posició de Barcelona és simptomàticament diferent segons quin nivell d'anàlisi es consideri: des d'una perspectiva *intranacional*, la ciutat de Barcelona apareix com la metròpoli que polaritza i concentra inversions; com a nucli conformador de l'heterogeneïtat territorial⁷ que caracteritza el territori català. Des d'una perspectiva *interestatal*, en canvi, es comparteix la necessitat de potenciar Barcelona, per tal de reforçar el paper de la regió metropolitana cap a l'exterior i de garantir-ne la presència en el context europeu.

D'altra banda, la dinàmica de la reurbanització permet estudiar també el paper dels moviments associatius i la seva relació amb l'Administració pública, entesa com a canalitzadora de les iniciatives interclassistes dels diferents municipis de la zona del Besòs.

4. L'experiència històrica de la perifèria

«Empesa pels mals de la regió d'origen, atreta per la lluentor d'una ciutat que passaran a posseir només de nom. Quan, anant molt bé les coses [...] es troben amb una activa política d'habitatges, el suburbi perd l'aire de barraca o

5. PRECEDO, 1996.

6. SÁNCHEZ (1987, p. 341) ho expressa clarament quan afirma que l'espai «és la base de la jerarquització social dins la formació social». L'articulació d'una unitat territorial com la regió metropolitana de Barcelona accentua una *jerarquia territorial* basada en una *divisió de l'espai* (complement de la divisió social i divisió tècnica del treball) i en una *mobilitat diferencial* dels diversos factors i recursos productius.

7. ALABART, 1994; BONAL, 1998.

de vell pis de rellotgats, per a passar a ser el polígon oficial. En un i altre cas, el suburbi es manté. Perquè suburbi vol dir primordialment segregació, sigui alt o baix el nivell de la instal·lació.»

M. RIBES I PIERA⁸

El cas del Besòs és un dels exemples més paradigmàtics de *perifèria social*. L'anàlisi històrica afirma una relació de dependència i de subordinació espacial total. El binomi centre-perifèria és el tret constituent bàsic i el que millor reproduceix, en tots els sentits, la realitat històrica del barri.

La zona del Besòs és, i ha estat, des del segle passat, un buit urbà. Es caracteritza com un sòl sense estructurar, negligit comercialment pel veïnatge de les àrees industrials abandonades (Sant Martí de Provençals). El creixement de la metròpoli barcelonina distingeix nombroses etapes, entre les quals sobresurt la correlació entre l'ús de la zona del Besòs per les indústries situades a Sant Martí com a tret estructurant bàsic. El col·lapse de l'activitat industrial a Sant Martí comporta també l'abandonament i l'oblit (conscient) de la zona del Besòs. Els efectes d'aquest procés desindustrialitzador a la perifèria de Barcelona és encara notori a molts indrets del Besòs. Durant moltes dècades, Sant Martí i les seves proximitats es consoliden com a autèntics cementiris industrials amb un deteriorament generalitzat de l'espai. Fins i tot, a l'hora de projectar els *polígons* de la dècada dels seixanta als barris del Besòs, les runes industrials segueixen presents.

La desigualtat social que caracteritza avui la zona del Besòs no és, doncs, un procés nou, espontani. Cal remuntar-se unes quantes dècades per a trobar una justificació plausible a l'actual marginalització de la zona. Els barris del Besòs —com altres casos límits, com la Verneda o Bellvitge— és l'experiència d'una perifèria oblidada i deixada de banda. *El cas del Besòs combina l'aïllament social amb l'aïllament espacial. Es converteix en una zona allunyada tant de Barcelona com de Badalona i Santa Coloma de Gramenet*, malgrat trobar-se situat entre aquest municipis.

Des d'una perspectiva històrica, la zona del Besòs coneix diversos contextos :

a) *Començament del segle XX*: constitueix una zona d'esplai per a les classes benestants barcelonines, ubicades a les proximitats dels fèrtils camps del marge del Besòs i dels primers nuclis industrials del segle XIX, situats al Poblenou i a Sant Andreu.

b) *Anys vint*: les migracions d'aquesta dècada deriven en l'exten-

8. Extret de FRANCESC CANDEL, *Inmigrantes y trabajadoras*, 1976.

sió de zones barraquistes o semibarraquistes. És l'època dels primers habitatges socials, de les *casas barates*. Les situades a Baró de Viver en són un bon exemple.

c) *Anys seixanta*: ja al final dels cinquanta es projecta el Plan parcial de ordenación del núcleo de La Mina que, emperò, no es duu a terme. Uns anys més tard, es modifica el Pla de la comissaria d'urbanisme de Barcelona (que data de 1967), per ajustar-lo al conveni entre l'Institut Municipal de la Vivienda (IMV) i el Patronato Municipal de la Vivienda de Barcelona (PMV). Dos anys després, comencen les obres, que tenen com a objectiu habilitar una zona per absorbir el barraquisme. Es projecten 2.100 habitatges, 7 escoles infantils, 1 centre administratiu i 1 centre parroquial. L'any 1970 s'entreguen els primers 90 habitatges (del carrer Occident). Els anys següents (1972, 1973 i 1974) es materialitza la segona etapa de la construcció d'habitatges, majoritàriament destinats a famílies de zones barraquistes. Al Camp de la Bota es localitzen 469 habitatges.

L'única preocupació pública durant aquestes dècades és aconseguir instal·lar les famílies i convertir el barri en una zona de concentració d'immigració pobra, en un espai que pugui acollir els qui no interessa tenir en una altra part de la ciutat. La consolidació d'aquest procés de marginalització acaba de desintegrar la zona.

Els factors que expliquen el naixement i la consolidació d'aquesta perifèria són dos, i el primer és la causa del segon: *el fet migratori i el problema de l'habitatge*. Tot i això, cal advertir que la immigració per si sola no explica de cap manera la configuració d'aquesta perifèria. És l'organització de l'espai i la seva *lògica residencial* la que fa que el nou barri —parlem dels seixanta— es converteixi en una zona obrera on es dona una progressiva concentració d'immigració, amb nivells d'instrucció molt baixos, la majoria provinent de zones rurals amb poca especialització econòmica i amb una situació econòmica personal precària. És, doncs, l'absència d'una política social i d'habitatges adequada a les necessitats socials de la població d'aquest barri essencialment immigrant el que acaba d'explicar la consolidació d'aquesta perifèria, i corrent els anys explica també la construcció de mitges, que han convertit aquests barris en zones *perilloses* i inaccessibles. La consolidació de la condició de *ghetto* és durant molt de temps una forma d'etiquetatge que determinades entitats públiques aprofiten per tal de justificar llur impotència per a aconseguir canvis efectius en la situació social i econòmica dels barris. Es (re)alimenta d'aquesta manera el cercle viciós de la desigualtat i la pobresa.

5. La constitució del barri: marginació i desconexió

«Ciutats autònomes però que són, sovint, final de línies de metro —que és la definició més plàstica que he trobat fins avui de *perifèria urbana*. Les ciutats perifèriques se saben destinades a ser ciutats-dormitori i ciutats-magatzem, ciutats-abocador i ciutats-terminal, és a dir: ciutats al servei de la Ciutat que les ha generat i que les nodreix.»

IGNASI RIERA, *Off Barcelona: itinerari iniciàtic fora ciutat* (1993)

La *desconnexió* de la zona del Besòs de la dinàmica urbana de Barcelona és una realitat que es defineix a partir de les *traves* de la zona: a) és una *zona sense continuïtat geogràfica*, marcada per les barreres imposades per la confluència progressiva de diverses infraestructures de comunicació (línia del ferrocarril cap al Maresme i enllaços viaris de la part nord-est de Barcelona) que desvirtuen durant molt de temps l'autonomia i la integritat del barri; b) és un *context d'economia crítica*, que concentra una baixa capacitat adquisitiva, una elevada taxa d'atur i alts índexs de delinqüència quotidiana, i c) és un *fracàs urbanístic*. Es defineix com una zona límit, un buit urbà, un espai en el qual les fronteres psicològiques de les construccions són evidents respecte de les seves proximitats.

Els barris del Besòs, com en el cas de Sant Cosme al Prat del Llobregat, queden constituïts com a conjunt d'edificacions de baixa qualitat, fets a corre-cuita, i construïts a base d'expropiacions i ocupant sòls rústics, agrícoles i suburbans, és a dir, «terrenys absolutament menyspreats en el mercat del sòl urbà per la seva qualificació».⁹

L'oblit és conscient. Els barris del Besòs es generen en una zona *a priori* privilegiada urbanísticament però que, per contra, presenta tots els trets característics dels barris marginals de l'àrea metropolitana de Barcelona: allunyat de la resta del teixit urbà de la part nord-est de Barcelona, sense vies de connexió internes amb la resta de la població i construït en uns terrenys desconnectats de les infraestructures bàsiques de la metròpoli barcelonina. Com passa amb altres barris de la perifèria de Barcelona, les immillorables comunicacions que hi passen contrasten amb la deficient xarxa de transports públics per a usos interns.

Els dèficits infraestructurals expliquen, en bona part, la marginació de la zona. Durant molts anys aquesta situació ha impedit un determinat sentit del patrimoni entre els veïns de la zona. En especial,

9. BONAL i COSTA, 1981.

com indica J. Aroca (1999), aquesta actitud va ser molt manifesta entre els veïns del barri de la Mina, els quals consideraven els seus habitatges un lloc de pas que, si prosperaven econòmicament, venien per anar a viure a un altre barri.

6. La desigualtat social com a quotidianitat: el Besòs com a centre perifèric de l'àrea metropolitana

«Es curioso que no siendo la vivienda el perentorio motivo de la inmigración, se convierta, en el lugar donde se llega, en uno de los problemas más complicados y difíciles de solucionar, ya no diré dignamente, sino medianamente.»

FRANCESC CANDEL, *Inmigrantes y trabajadores* (1976)

Les condicions dels habitatges descobreixen múltiples problemes d'higiene, humitats i altres desperfectes generalitzats. Pel que fa als equipaments col·lectius, l'actuació urbanística és nul·la. Els serveis socials són deficitaris, gairebé absents.

Quant a les institucions, l'autoritarisme polític de la dècada dels seixanta actua sobre els nous polígons de forma repressiva. Als continus registres policials, cal afegir-hi una gestió vertical dels conflictes, i s'institucionalitza un *etiquetatge* de la zona com a límit de la ciutat. Els barris d'autoconstrucció i els polígons es converteixen en veritables nuclis de dependència econòmica i social, caracteritzats per una satel·lització de les condicions de vida. Específicament, el barri de la Mina esdevé un dels exemples més paradigmàtics del *barraquisme vertical barcelonès*.

Amb la crisi del petroli, a més de la ràpida degradació dels barris —conseqüència d'haver-los deixat de banda— es produeix un augment de la delinqüència quotidiana i la consolidació de petites *màfies* de compravenda d'objectes robats. S'afinava una cultura semblant a l'*arrangiar-si* —que es pot traduir per 'espavilar-se'— típic dels barris napolitans, on la vida quotidiana discorre en la recerca contínua d'activitats temporals que assegurin la supervivència.

La situació econòmica crítica, generalitzada en aquests barris, permet entendre el desenvolupament de xarxes de solidaritat i cohesió social que, en aquests anys, es difonen arreu de la zona. Sols així es pot fer front a les precàries condicions de marginació social i econòmica.

L'estructura espacial de la zona del Besòs queda retratada i els barris es converteixen en unes *zones crítiques* tant econòmicament com productivament. Com indica Anna Alabart (1994), el desenvolupament

Taula 1
Indicadors de l'estructura socioeconòmica de la població (1985)

Zones	Renda familiar disponible per càpita i any (en PTA)	Taxa d'atur (en percentatge)	Percentatge de professionals liberals i tècnics superiors
Catalunya	681.146	20,8	12,1
Barcelona	860.830	21,2	17,9
Resta de la CMB	567.470	27,9	8,9
Sant Cugat	929.640	19,0	26,7
Santa Coloma de Gramenet	398.340	29,9	5,8
Sarrià-Sant Gervasi	1.209.000	14,1	34,3
Nou Barris	624.000	8,8	8,8

(*) Distribució de la renda familiar a Catalunya (1985).

(**) Padró municipal d'habitants (1986).

Font: ALABART, 1994, p. 210.

pament urbà de la ciutat de Barcelona apuntala en les últimes dècades una lògica de desigualtat social marcadament acusada entre els diferents barris i que s'estén als barris limítrofs amb els municipis veïns —o que hi pertanyen. Pel que fa a l'àrea metropolitana es pot parlar de *polarització territorial*. Les taules que segueixen són indicatives d'aquesta afirmació.

Taula 2
Indicadors de renda bruta familiar disponible (1991)

	Rbfd per hab. (milers de PTA)	Índex Rbfd per hab. (índex=100)
Catalunya	1.153,2	100,0
Comarca (Barcelonès)	1.216,1	105,5
Barcelona	1.334,4	115,5
Sant Adrià del Besòs	836,1	72,4
Santa Coloma de Gramenet	846,1	73,2

Fonts: Rbfd: Institut d'Estudis de Catalunya. Estimacions a partir de macromagnituds bàsiques de les economies comarcals i locals (1991). Població municipal: Institut d'Estadística de Catalunya. Cens de població (1991).

7. L'experiència de l'exclusió: la mobilització ciutadana

«La cultura periférica, la cultura de los márgenes, no sólo niega el sistema cultural central, sino que lo afirma completándolo, otorgándole una nueva perspectiva, una nueva dimensión de la que antes carecía y, por consiguiente, lo transforma.»

JUAN JOSÉ LANZ, *Márgenes y centro en la cultura actual*

Aquest caràcter insegur i desprotegit és el que permet *l'articulació d'un moviment reivindicatiu d'àmplia mobilització ciutadana*. Els moviments urbans que es difonen per la zona durant les últimes tres dècades responen a la *necessitat de regeneració de les condicions de vida*. En aquest sentit, es consoliden com a veritables *moviments socials urbans*¹⁰ que posen l'èmfasi en la mobilització de necessitats i demandes, per convertir-se en els principals interlocutors dels problemes que aclaparen la zona. Així es pretén recuperar l'autonomia vital del barri.¹¹ L'objectiu no és cap altre que assolir un canvi global de les condicions de vida dels veïns i eliminar les *servituds*¹² d'una perifèria oblidada.

El naixement de les primeres associacions de veïns de la zona del Besòs es remunta als primers anys de la dècada dels setanta, i s'articulen primerament com a associacionismes *clàssics* —sense gaires objectius de representació institucional, gairebé sempre reduïts a mers organismes consultius localistes i de caràcter més cultural que no pas socials. Amb tot, la ràpida degradació de les condicions de vida dels veïns de la zona comporta molt aviat a una renovació dels objectius de les diverses associacions incipients de la zona. La renovació del moviment associatiu implica la superació de les organitzacions típiques dels associacionismes clàssics per noves formes d'associacionismes, molt més interrelacionades i articulades de forma

10. Seguim aquí el model de CASTELLS (1974, p. 323; la traducció és nostra), qui afirma que «hi ha moviment social urbà quan hi ha una correspondència entre les contradiccions estructurals fonamentals del sistema urbà i una línia justa d'una organització formada a partir de la cristallització d'altres pràctiques».

11. El cas més paradigmàtic és la del principal polígon de la zona, situat a la part sud-oest del Besòs, fet pel Patronat de l'Habitatge.

12. És ben present un *rebuig generalitzat* de l'opinió que s'hauria de seguir dependent de Barcelona: «Sant Adrià desconfia de la bondad de su ilustre vecino, Barcelona. Durante años, el exiguo territorio de este municipio ha padecido más que disfrutado de tener a la capital de Cataluña a las puertas de casa: la incineradora de basuras, las rondas, la depuradora de aguas residuales o el mismo barrio de La Mina son un buen ejemplo de las rentas aportadas por ese desigual vecindaje» (J. V. Aroca a *La Vanguardia*, 18/5/97; conservem l'original en castellà). S'entén que la proximitat de Barcelona ha aportat més desequilibri i ha representat un obstacle més que no pas ha aportat solucions a la zona.

global amb la resta d'associacions de veïns de la Barcelona metropolitana. Els efectes d'aquesta renovació del moviment associatiu són dos: en primer lloc, es defuig del localisme de les actuacions de les primeres associacions i, en segon lloc, aquesta renovació coincideix amb el reconeixement d'aquests moviments urbans com a *instàncies mobilitzadores legítimes* de les necessitats i les demandes extraprofessionals de les diferents zones afectades.

L'arribada de la democràcia facilita la consolidació —lenta però progressiva— del moviment associatiu com a vertebrador dels recursos i il·lusions de la zona. Es generalitza la comprensió de les conseqüències de la divisió social i funcional de l'espai,¹³ tot lligant aquest discurs a la realitat segregadora que havia caracteritzat la gestió franquista.

Amb el reconeixement de la legitimació dels diversos moviments associatius que es difonen arreu de la zona del Besòs, *els objectius esdevenen cada cop més globals*. Es busca una connexió entre associacions per tal de conformar un nivell de gestió política territorial amb capacitat d'influència.

La intensificació actual de les pràctiques associatives de les diverses associacions de veïns és paral·lela a un procés de *descentralització de la gestió política*, que configura una nova escala amb dos extrems: escala local i escala global. Les relacions resultants entre els diversos nivells de representació porten a una *repolarització i resituació de la representació d'interessos territorials*, que troba en la nova regió metropolitana l'àmbit d'organització territorial més operatiu i que millor *pondera* les especificitats dels nivells d'actuació i representació restants.

8. Projectes i oportunitats de futur com a àrea de nova centralitat

«Más allá del ámbito de lo urbano, la ciudad prolonga su extensión y va marcando el territorio. Abre espacios nuevos, los ocupa con las huellas de lo humano. Las carreteras y las autopistas, los ferrocarriles y las redes de alta tensión se extienden por doquier, como los tentáculos de un pulpo gigantesco. La megalópolis y los modernos medios de comunicación permiten una relación cada vez más fluida entre el centro y las periferias.»

MIGUEL CERECEDA, *Las afueras: siete visiones de la vida metropolitana* (1995)

13. RONCAYOLO, 1988.

Un dels problemes més greus que planteja aquesta concepció dels barris com a culs-de-sac és que tots els intents d'aconseguir un canvi efectiu en la seva situació social han acabat fracassant per dues raons: perquè manca un cens d'habitants i habitatges creïble, i perquè manca també un coneixement real de les deficiències i les necessitats dels barris. Com a exemple, el mateix Ajuntament de Sant Adrià del Besòs aporta dades referents a les inversions que durant set anys (1990-1996) s'han dut a terme al barri de la Mina: 1.408 milions de pessetes, que s'inverteixen sense coneixement real de les mancances del barri i sense l'actuació conjunta de les diferents administracions.¹⁴

La zona del Besòs s'ha de considerar una realitat amb múltiples significacions: segueix sent una perifèria —respecte del centre històric barcelonès—, però és el centre —pels trets suburbials i marginals— d'una perifèria desplaçada contínuament per tota l'àrea metropolitana. Per això, avui, davant les necessitats d'expansió de la metròpoli, el Besòs s'articula com un veritable i autèntic *nou centre*. *El Besòs necessita un nou impuls social (per part de les associacions de veïns) i econòmic (amb la instal·lació de nous sectors econòmics i serveis punta, avui absents)*. La pregunta és obligada: com aconseguir aquest canvi?

9. Nova inserció en la dinàmica metropolitana

Les possibilitats de rehabilitació i integració de la zona del Besòs en la nova dinàmica metropolitana dependran en el futur de l'optimització dels elements i recursos de nova centralitat de què disposa la zona. La recuperació de l'autonomia —i de la capacitat d'interrelació— del barri és un repte de futur que va unit a la seva incorporació al desenvolupament socioeconòmic de Barcelona ciutat i de l'àrea metropolitana.

L'extensió de l'àmbit d'influència de la dinàmica metropolitana deriva cap a una homogeneïtzació de les condicions socials i econòmiques dels diferents municipis metropolitans.¹⁵ Amb tot, per tal de potenciar i intensificar determinades mesures o propostes infraestructurals, cal projectar àrees de nova centralitat —de les quals el Besòs és un exemple— a partir d'una *refuncionalització de la ciutat i un reforçament d'una estructura de ciutat polinuclear*, perquè *verteixi en un recentrament dels barris fins fa poc de caràcter suburbial*.

14. Ajuntament de Sant Adrià del Besòs, 1996.

15. NEL·LO, 1998.

L'objectiu implícit és superar la dependència negativa dels barris del Besòs per incorporar-los en una dinàmica econòmica que els interrelacioni entre si i amb els barris dels municipis veïns. Com s'ha planificat aquesta inserció? Diferents polítics i arquitectes han intentat il·lustrar aquests tipus d'actuacions com a necessitat de «barrejar, diluir, combinar i recol·locar famílies i habitatges».¹⁶

La generació de noves centralitats és l'expressió més notable d'un projecte més general de revertebració de l'equilibri territorial. Urgeix cada cop més tractar de forma integrada el nou fet metropolità. La recomposició de la zona del Besòs en una àrea de nova centralitat va estretament lligada al desenvolupament d'una economia directament productiva i a les possibilitats d'una nova rehabilitació urbana més equilibrada i interrelacionada.

Seguint l'anàlisi de Manuel Castells (1997), en l'estratègia de desenvolupament d'una àrea de nova centralitat destaquen els elements següents: 1) conforma un conjunt d'actuacions urbanístiques i econòmiques gairebé sempre situades en zones frontereres entre àrees centrals i perifèries; 2) les actuacions en curs o previstes són de tipus infraestructurals o nodes de comunicacions i zones atractives per al sector terciari qualificat, i 3) ha d'haver-hi actuacions articulades o concertades d'actors públics i privats. El resultat de la materialització d'aquests elements ha de revertir necessàriament en la generació de les realitats següents: 1) un canvi de l'escala de la ciutat; 2) que més residents i usuaris de la ciutat puguin accedir a les noves àrees qualificades per llur oferta de serveis, i integrar sectors poc integrats a la ciutat a un nivell superior de qualitat urbana, i 3) reduir la congestió del tràfic i preservar la qualitat ambiental, de manera que augmentin les condicions d'un desenvolupament més sostenible.

El cas del Besòs reuneix en general aquestes característiques, a més de veure's impulsat per una estratègia més global de recuperació i revertebració urbana. En aquest sentit, pot veure's beneficiat per la proximitat d'altres actuacions urbanístiques:

- a) la influència comercial de la nova plaça de les Glòries;
- b) la previsible revitalització de la zona de la Sagrera, pel pròxim enllaç amb la xarxa del tren de gran velocitat (TGV) Madrid-París de pas per Barcelona;
- c) la recuperació de la marina est del Poblenou;
- d) els nous projectes del marge dret del Besòs a Sant Adrià del Besòs, i
- e) l'obertura de la Diagonal al mar.

16. És interessant llegir l'article d'Eugenio Madueño a *La Vanguardia*, 25/1/99.

La nova centralitat de la zona del Besòs s'afirma altrament en funció de dos factors: per la necessitat de la *sortida* del Vallès al mar, i perquè està situat en un dels nodes de comunicacions més concorregut i accessible de la metròpoli.

10. Politiques del barri a la ciutat

Com s'ha esmentat, la materialització dels projectes urbanístics a la zona del Besòs es definirà en funció de la combinació de dues voluntats diferenciades: la necessitat de recomposició urbana projectada per l'obligació de completar¹⁷ les obres de «performativitat» que avui Barcelona ciutat està obligada a dur a terme per tal de competir econòmicament en el mercat globalitzat, i d'incorporació de les reivindicacions *històriques* (habitatge, qualitat de vida i política social) de l'associacionisme representatiu de la zona del Besòs.

El paper de l'associacionisme de la zona del Besòs s'escau crucial per al desenvolupament urbà futur d'aquesta zona. És la mateixa (re)integració en la vida urbana de la zona del Besòs la que genera per a Barcelona el repte d'incorporar en la seva gestió les reivindicacions de les associacions de veïns afectades, que tenen com a centre la promoció de la vida extralaboral.¹⁸

Quin pot ser el problema? Segurament la possibilitat que la recerca del consens necessari topi amb el problema d'ajustar el paper de cada una de les dues necessitats: les dels barris del Besòs i les de la Barcelona metropolitana. Cal assegurar que la transformació de la zona no es dugui a terme sense tenir en compte que els interessos dels veïns i que les demandes de la població afectada estiguin adequadament representades. És a dir, que les operacions no responguin sols a un canvi d'ocupació social de l'espai (en funció d'estratègies de màrqueting urbà o operacions de venda de la imatge de marca de la ciutat).¹⁹ S'ha d'evitar que els habitants de la zona es converteixin només en nombres, en una pura variable mercantil en la taula *input/output* de la transformació sociourbanística.

17. Alguns sociòlegs, com Marco Marchioni (1997) entenen el procés com la necessitat de «tancar Barcelona per la banda dels rius Besòs i Llobregat». Suggestim canviar el verb *tancar* per *obrir* perquè s'entengui el procés com una *obertura* i no com un *tancament* a la resta dels municipis veïns. Segurament Marchioni no pensa en aquest tancament o en tot cas no defuig l'evidència de l'extensió metropolitana, sinó que pensa en la necessitat de *precisar* la delimitació del terme municipal barceloní i de la xarxa urbana respectiva.

18. COSTA, 1987.

19. PRECEDO, 1993.

Precisament enfront d'aquest perill els moviments associatius de la zona del Besòs han de precisar nítidament les seves prioritats i saber integrar les seves propostes en el procés de redesenyalament urbà. Com es pot fer? L'experiència de la zona dóna fe de la correlació entre la consolidació de la segregació social i espacial de la zona i l'absència d'una eficient política social. Precisament aquest element és el que pot actuar de filtre i pot facilitar la connexió amb la transformació urbanística projectada des de Barcelona. Segons Manuel Castells (1990), els processos de transformació urbana han de tenir molt present l'aplicació d'una política social activa. Segons l'autor, «una activa política social és l'element indispensable de la nova estratègia de creixement econòmic, molt especialment a les grans ciutats, on s'expressen amb més agudesesa els problemes socials derivats dels ràpids processos de canvi».

Per això cal entendre com un binomi inseparable les aspiracions de les diferents associacions de veïns afectades (locals) i els projectes metropolitans (globals). La nova regió metropolitana que s'està consolidant a les darreries d'aquest segle imposa un afermament dels mecanismes de col·laboració intraterritorial.

11. Conclusions

L'actual concepte de la *política urbanística metropolitana* va lligat a la confluència de quatre condicionants bàsics: les polítiques econòmiques, les possibilitats d'urbanització, l'equilibri territorial i el consens social. Les actuacions urbanístiques s'entenen, doncs, com el resultat de la negociació i la combinació d'aquests factors. La nova estructura espacial és també el resultat d'aquesta *negociació*: una combinació d'interessos prou diversificada i complexa, amb significats múltiples (productius, culturals, etc.). Així, la recerca d'una refuncionalització de la zona ja no va tan lligada als conceptes tradicionals de centre o perifèria, sinó a nous conceptes, com la revaloració simbòlica i estratègica de l'espai, com ara la *nova centralitat*, l'*accessibilitat* i la *mobilitat*. La connexió de la zona del Besòs amb Barcelona es concep com una obligació.

Les millores previstes de les comunicacions i dels equipaments comercial (esfera economicoproductiva) i col·lectius (esferes cívica i urbanística) a la zona del Besòs s'han de relacionar amb les concepcions de recentrament de Barcelona ciutat i els municipis veïns. *No sols com a requisits bàsics i indispensables per a un augment de la competitivitat econòmica de la metròpoli, sinó també com a elements d'integració social.* Així entès, la pràctica social de la política urbana

ha de saber redefinir-se, com diu Castells (1974, p. 419) «a través de la dialèctica contradictòria entre planificació i moviments socials», que és determinada principalment per l'estructura dels objectius en joc (màrqueting urbà, política d'habitatges?) que defineixen la pràctica de les polítiques urbanes.

Les millores de les comunicacions —sortida al mar, unió amb els barris del Poblenou, etc.—, s'entenen com a elements bàsics de la integració d'usos que permeti una dinamització dels diferents barris. En aquest sentit, la recomposició urbana de la zona en àrees de nova centralitat no representa només una generació de nous centres urbans per a la Barcelona metropolitana, sinó que més aviat permet *reprojectar* determinades funcions d'antuvi relacionades amb el centre i canviar l'escala de la ciutat, articulant i qualificant —socialment i econòmica— les «perifèries històriques».²⁰

Bibliografia

- ALABART, A.; GARCÍA, S.; GINER, S. (comp.) (1994). *Clase, poder y ciudadanía*. Madrid: Siglo XXI.
- BONAL, Raimon (1998). «Del món rural al món urbà a Catalunya». A: GINER, Salvador (dir.): *La societat catalana*. Barcelona: Institut d'Estadística de Catalunya.
- BONAL, R.; COSTA, J. (1981). *El problema de la delinqüència al barri de Sant Cosme del Prat*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- CANDEL, Francisco (1976). *Inmigrantes y trabajadores*. Barcelona: Plaza & Janés.
- CASTELLS, Manuel (1974). *La cuestión urbana*. Madrid: Siglo XXI.
- (1989) *The Informational City*. Oxford: Basil Blackwell (ed. espanyola de 1990).
- CASTELLS, Manuel; BORJA, Jordi (1997). *Local y global. La gestión de las ciudades en la era de la información*. Madrid: Taurus.
- COSTA, Joan (1987). «Les conseqüències de la urbanització». A: DA. *Visió de Catalunya. El canvi i la reconstrucció nacional des de la perspectiva sociològica*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- DA (1987). *Visió de Catalunya. El canvi i la reconstrucció nacional des de la perspectiva sociològica*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- DA (1994). *El futur de les perifèries urbanes*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- FERRER, Manuel (coord.) (1993). *Planeamiento y gestión metropolitana, comarcal y municipal. Uniformidad y diversidad. Control y flexibilidad*. Pamplona: EUNSA.

20. CASTELLS, 1997.

- GUIDUCCI, Roberto (1991). *Periferie tra degrado e riqualificazione*. Milà: Angeli.
- NEL·LO, Oriol (1993). «El territorio metropolitano de Barcelona. Dinámicas urbanas y políticas públicas». A: FERRER, Manuel (coord.). *Planeamiento y gestión metropolitana, comarcal y municipal. Uniformidad y diversidad. Control y flexibilidad*. Pamplona: EUNSA.
- (1998). «Les dinàmiques metropolitanes: la difusió de la ciutat sobre el territori». A: GINER, Salvador (dir.). *La societat catalana*. Barcelona: Institut d'Estadística de Catalunya.
- PRECEDO, Andrés (1996). *Ciudad y desarrollo urbano*. Madrid: Síntesis.
- RIOS, Pere (1995). *Sant Cosme*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Benestar Social.
- SÁNCHEZ, Joan-Eugeni (1987). «Centre i perifèria a Catalunya: ¿un plantejament vàlid?». A: DA. *Visió de Catalunya. El canvi i la reconstrucció nacional des de la perspectiva sociològica*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- SOLÉ, Carlota (1987). «Articulació social i cultural». A: DA. *Visió de Catalunya. El canvi i la reconstrucció nacional des de la perspectiva sociològica*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- TOURAINÉ, Alain (1993). *Crítica de la modernidad*. (Temas de Hoy). Madrid.
- TRULLÉN, Joan (1998). «El Pla des d'una perspectiva metropolitana». *10 anys de planificació estratègica a Barcelona (1988-1998)*. Barcelona: Associació Pla Estratègic Barcelona 2000.

